ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО НА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

INFLUENCE OF PEDAGOGICAL HERITAGE OF V.O. SUKHOMLINSKY ON FORMATION OF PEDAGOGICAL IMAGE OF FUTURE MODERN TEACHER

Педагогічна діяльність як органічна, свідомо і цілеспрямована частина виховного процесу – одна з найважливіших функцій суспільства. Для того щоб ефективно впливати на учнів, вступати з ними у виховні взаємодії, стимулювати їхню самодіяльність, необхідно глибоке знання законів, за якими відбувається процес засвоєння знань, умінь і навичок, формування ставлення до людей і явищ світу. Педагогу необхідно навчитися користуватися цими знаннями на практиці, оволодіти досвідом, майстерністю, мистецтвом їх умілого застосування. Імідж учителя в навчально-виховному процесі посідає перше місце, і ті чи інші властивості його будуть збільшувати або зменшувати навчально-виховний вплив. Учителю – не тільки професія, зміст якої – передавати знання, а відповідна місія формування особистості, утвердження людини в людині. У статті висвітлено вплив педагогічної спадщини В. Сухомлинського на формування педагогічного іміджу. Акцентовано увагу на необхідності та можливості використання його спадщини в сучасній педагогіці. Доведено, що педагог надавав вагоме значення питанням формування іміджу вчителя школи. Обґрунтовано актуальність формування готовності майбутніх учителів до формування позитивного педагогічного іміджу. Визначено сутність поняття «імідж», проаналізовано педагогічну спадщину В. Сухомлинського, що містить практичні поради щодо формування педагогічного іміджу вчителя. Доведено важливість формування позитивного педагогічного іміджу в майбутніх учителів, адже це сприятиме покращенню навчально-виховного процесу. У статті підкреслюється важливість певних вимог і особливостей професійних педагогів, як-от: любов до чужих дітей, емоційна сумісність з дітьми. У статті розкрито основні вимоги до вчительської професії й умови формування позитивного іміджу педагога на основі педагогічного досвіду В. Сухомлинського. Обґрунтовано можливості втілення педагогічних ідей та положень, сформульованих В. Сухомлинським за часів його педагогічної роботи, у сучасну практику вчителя. Науковий пошук дав можливість виокремити провідні напрями роботи в різних типах освітніх закладів для формування іміджу сучасного вчителя.

Ключові слова: сучасний педагог, педагогіка В. Сухомлинського, імідж педагога, особистість учителя, педагогічна діяльність, професійна характеристика педагога, освітній процес.

Pedagogical activity as an organic, conscious and purposeful part of the educational process is one of the most important functions of society. In order to effectively influence pupils, engage in educational interactions with them, stimulate their independent activity, a deep knowledge of the laws regulating the process of assimilating knowledge, acquiring abilities and skills, forming attitudes towards people and the phenomena is required. The educator needs to learn how to use this knowledge in practice, to master the experience, art of their skilful application. The image of a teacher in the educational process comes first, and these or other properties will increase or decrease the educational influence. Teacher is not only a profession whose content is to transmit knowledge, but a corresponding mission of personality formation, affirmation of a person in a person.

Immensely hard work of teachers, because children constant stimuli. Note very adult could with stand such a test, which is communication with children. That is why it is so important to professional pedagogy loved other people's children, was emotionally compatible with them. In the article were veal the basic requirements for the teaching profession and the conditions of formation of positive image of the teacher based on teaching experience. The formation of a positive image is an important problem for the teacher. It is no coincidence that some teachers do not like children, because they do not meet their part of the corresponding perception and understanding. As show researches of scientists-physicians of the children's illness is largely due to the inappropriate behavior of teachers. From the negative attitude of teachers, children 54% more likely to get sick than their colleagues friendly to wards children. Love for children is the main prerequisite for teaching activities. Loves kids and passionate about their work the teacher deliberately selects those behaviors that are most appropriate for a sense of the dignity of children and their actual needs. The image of such a teacher are impeccable. It is for the child as a spiritual leader, a trusted older friend. His image for a longtime, often for life, remains in their memory as an everlasting example to follow. Finding attractive image – not an end in it self for teachers. However, mastering them is a very important personal and professional characteristics, has a deep practical sense. A teacher who likes children, gets them recognition, has the best chance in dealing with them, in the passion of their interests of the business.

Key words: teacher V. Sukhomlinsky, image, teacher's personality, pedagogical activity, professional characteristics, positive.

УДК 37.09 (477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-1-19>

Болгар О.М.,
викладач педагогіки вищої категорії,
методист
КЗ Львівської обласної ради
«Бродівський педагогічний коледж імені
Маркіяна Шашкевича»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

На початку 80-х рр. А. Петровським і В. Петровським був сформульований певний підхід, що пропонує інтерпретувати поняття особистість як здатність індивіда сприяти змінам певних аспектів індивідуальності інших людей, бути суб'єктом

змін у свідомості оточення через свою представленість у ньому. В основу розробленої авторами концепції персоналізації був покладений принцип відображеної суб'єктності, що виходить із презумпції активної ідеальної представленості однієї людини в життєвій ситуації іншого. Відомо,

що вчитель, який прагне виховати в дитині добре серце, сам повинен бути спрямований до людини, дорожити нею, відчувати і розуміти душевний стан іншого. «Любов вихователя до вихованців – не готове почуття, з яким він прийшов на ниву педагогічної праці. Це невсипуща, важка, захоплююча робота», – писав В. Сухомлинський [1, с. 6].

Уся суть даного принципу зводилася до припущення, що динаміка переживань індивіда в умовах впливу на нього іншої значущої особистості характеризує не стільки вплив, який чиниться на індивіда, скільки саму іншу особу у сприйнятті даного індивіда. У зв'язку із цим було виділено й описано характерний особистісний вплив, який реалізується в міжособистісній взаємодії між людьми завдяки наявності в певного суб'єкта унікальних особистісних характеристик і приводить до персоналізації одного індивіда іншим. Було показано, що такий вплив, названий індивідуально-специфічним, здійснюється за допомогою трансляції індивідом людям, що його оточують, не освоєних ще ними зразків активності, у яких об'єктивуються зазначені особистісні характеристики.

Пропонуючи навмисно або ненавмисно зразки своєї активності, особистість певним чином продовжує себе в інших і таким чином здійснює перетворення їхніх особистісних смислів, поведінки, мотивів. Будучи однією з форм процесу ненавмисного наслідування, індивідуально-специфічний вплив виходить далеко за рамки традиційного розуміння даної психологічної категорії. Гіпотетично зміна структури особистості об'єкта індивідуального впливу повинна приводити до зміни його поведінки в будь-яких ситуаціях, зокрема в тих, де суб'єкт впливу свою активність не демонстрував. «У виховній роботі нашої школи протягом багатьох років сформувалася система етичних бесід з вихованцями, вироблено тематику, складено посібник з етики для вихователя й етичні хрестоматії для читання вихованцями різного віку в школі і сім'ї. У нас створено спеціальну етичну хрестоматію, яка вмістила дві тисячі оповідань і казок повчального характеру. У них розкривається багатогранний зміст етики», – зазначав В. Сухомлинський [2, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування позитивного іміджу педагога розглядалися багатьма вітчизняними і закордонними фахівцями в галузі педагогіки та психології, серед них: Б. Ананьєв, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Р. Бернс, А. Маслоу, Л. Божович, Л. Виготський, Б. Ломов, П. Берд, Л. Браун, Ф. Джефкінс, Н. Гузій, А. Морозов, С. Панчук, А. Чебикін, В. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Кожий із педагогів та психологів зазначав особливості та специфіку роботи педагога, основні якості педагога для успішної педагогічної діяльності.

Мета статті – здійснити аналіз літератури та розкрити особливості формування позитивного іміджу педагога на основі педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Сучасна людина активно користується поняттям «імідж» у різних обставинах свого життя. Визначення поняття «імідж» пояснює, що це загальний механізм діяльності особистості, орієнтований на діяльність, являє собою фундаментальну основу психологічної активності. Інакше кажучи, це образ, що має на меті здійснити певний психолого-педагогічний вплив на людину. Педагогічний імідж створюється згідно із власними уявленнями вчителя про «ідеального вчителя», що включає ідеальну манеру викладання, спілкування, зовнішнього вигляду, активно впливає на формування професійно-педагогічних стосунків учителем з оточенням. У процесі формування педагогічного іміджу здійснюється формування індивідуального стилю роботи й освоєння спеціальних технологій самопрезентації.

За результатами досліджень, здійснених С. Петровським і В. Дубовим, були зроблені такі висновки.

У присутності індивіда з високим ступенем сформованості певних особистісних якостей у давно взаємодіючих з ним інших осіб змінюються критерії самооцінки, а також оцінки ними інших людей з аналогічними показниками.

Дані зміни визначають тенденції розвитку смислових утворень контактуючих осіб, які є складовою частиною їхнього загального особистісного розвитку.

Суб'єкт ситуативного індивідуально-специфічного впливу, що провокує зміни особистісних характеристик інших осіб, водночас є і причиною появи в них передумов переходу на новий рівень сформованості особистісних характеристик.

Ці висновки знаходять своє підтвердження в педагогічній діяльності та формуванні позитивного іміджу майбутнього вчителя [4, с. 56–65].

У широкому значенні слова педагог є мислителем, громадським діячем, наставником, який формує погляди й переконання людей, допомагає їм знаходити свої шляхи в житті. Дуже часто педагоги є основоположниками нових суспільних ідей. У педагогічному, отже, більш вузькому і безпосередньому значенні, учитель – це фахівець, покликаний проводити навчально-виховну роботу з дітьми.

В. Сухомлинський розвивав і теоретично, і на практиці якісний імідж педагогічного колективу школи, у якій був директором. Завдяки тривалій роботі у школі великий педагог наголошував на важливості впливу педагогічного колективу на колектив учнів, співробітництва. В. Сухомлинським зазначено, що основний вплив на вихованців школи здійснюється саме педагогічним колективом. Він виявив такі закономірності: чим

особистість учителя більше підтримує духовні цінності, які роками накопичені та цінуються в усьому педагогічному колективі, тим виразніше учні переймають ці цінності, є активною силою виховного процесу. Основним структурним елементом творення педагогічного колективу та формування учня є колективна думка педагогічного колективу, ідеї, якими він живе, та творчість, у якій це все виражається [5, с. 562].

У виховній роботі як майбутнього вчителя у виші, так і учня у школі варто виділяти три основні групи функцій:

I група функцій пов'язана з безпосереднім впливом педагога на учня, як-от: вивчення індивідуальних особливостей його розвитку, його оточення, його інтересів; програмування виховних впливів; реалізація комплексу методів і форм індивідуальної роботи; аналіз ефективності виховних впливів. Як зазначав В. Сухомлинський, виховання має здійснюватися з метою не тільки не зашкодити, але й зробити дитину щасливою. Уся практична діяльність В. Сухомлинського у школі – якнайкращий приклад того, що без віри в дитину, без довіри до дитячого колективу всі знання і вміння педагога, його методи та прийоми навчання і виховання неспроможні виховати щасливу дитину.

II група функцій пов'язана з організацією виховуючого середовища: згуртування колективу; формування відповідної емоційної атмосфери; включення в різні види соціальної діяльності; розвиток дитячого самоврядування. На думку В. Сухомлинського як педагога, один із найважливіших обов'язків учителя – розкрити той потенціал, де дитина зможе досягти вершини свого розвитку, сформувати людську гідність та душу. Ним була створена «Азбука моралі», що навчала розуміти суть позитивних і негативних якостей особистості людини. Дотепер вона використовується як один із засобів подолання емоційної неосвіченості. В. Сухомлинський закликав відкривати в дитині здатність до емпатії, що передбачає формування вміння ставити себе на місце іншої людини.

III група функцій спрямована на корекцію впливу різних суб'єктів соціальних відносин дитини: соціальна допомога сім'ї; взаємодія з педагогічним колективом; нейтралізація негативних впливів соціуму. Відповідно до цього, Василь Олександрович пред'являв насамперед дуже високі вимоги саме до особистості педагога як керівника й організатора всього навчально-виховного процесу: «Ми повинні бути для підлітків прикладом багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати» [5, с. 565]. В. Сухомлинський приділяв дуже велику увагу особистісним якостям учителя, підкреслював важливість знань та життєвого досвіду, адже саме це повинно стати для дітей мірилом істини та незаперечним авторитетом.

Цікавим є розуміння поняття авторитету В. Сухомлинським. На його думку, це не піднесення вчителя до певних рангів, не відгородження від дітей знаннями чи ерудицією, вимогами суворості дисципліни, чи формальне і авторитарне управління дитиною, а навпаки, авторитет може сформуватися лише тоді, коли буде постійне духовне спілкування вчителя і дитини, відбудеться взаємопроникнення вчителя і дитини у світ думок, почуттів, переживань один одного. «Найважливіше джерело виховання почуттів педагога – це багатогранні емоційні стосунки з дітьми у дружньому колективі, де вчитель не тільки наставник, а й друг, товариш» [5, с. 568].

Ці функції здійснюються у складній і цілеспрямованій роботі вчителя. Можливість виконання їх визначається суб'єктивними властивостями педагога та формує його позитивний педагогічний імідж. Позитивний імідж учителя в умовах навчання посідає перше місце, ті чи інші його властивості будуть збільшувати або зменшувати виховний вплив навчання.

Роль особистості педагога, вплив його позитивного іміджу на успішність виховного процесу вивчали багато дослідників сучасної педагогіки. Наприклад, Р. Янкелевич і Р. Юровський зазначають, що педагог будь-якого рівня, будучи основним генератором духовності між поколіннями, не володіє монополією на виховний вплив. Багатоплановість, нерідко полярність виховних імпульсів породжує проблему ефективності, актуальність якої зростає з дорослішанням вихованця, раціонально-критичне ставлення якого до навколишнього світу, зокрема і до сприймання навчально-педагогічної інформації зростає [6, с. 28]. Сила виховного впливу визначається найчастіше не його спрямованістю (ідеї патріотизму, гуманізму, доброчесності), а тим, хто і як впливає. Саме тому основним чинником ефективності виховного процесу є викладач. В. Сухомлинський підкреслював, що «майстер педагогічної справи наскільки добре знає азбуку своєї науки, що на уроці, у ході навчального матеріалу, у центрі його уваги не сам зміст того, що вивчається, а учні, їх розумова праця, їх мислення, труднощі їх розумової праці».

В. Сухомлинський великого значення надавав поняттю педагогічного іміджу для формування дитячого колективу й особистості в ньому, він неодноразово порушував це питання у своїх творах, наголошуючи на негативному впливі авторитарного стилю викладання. В. Сухомлинський описував, як можна вчити з добром: «Тихий літній світанок. Ми з дітьми прийшли на берег ставка. На наших очах народжується неймовірна краса – вранішня зоря. Але зрозуміти її по-справжньому – побачити розумом і відчути серцем – можна лише з допомогою поетичного слова. І ось діти чують і відчують найтонші емоційні відтінки слів зоря,

світанок, почало світати, небосхил, схід <...>. Я розповідаю тут саме складену казку про багатиря, який засіяв макове поле, що ми бачимо на сході <...>. Кожний переживає ні з чим не зрівняний стан одухотворення; слово в ці миті живе в дитячій душі своїм дивовижним тонким життям, саме в ці хвилини натхнення красою поетичне слово стає для дітей живою, відчутною реальністю думки. Чим глибше одухотворює, підносить маленьку людину слово, тим більш сприйнятливим, чулим до думки стає мозок – у цьому переконали мене тисячі спостережень» [7, с. 259].

Позитивний імідж учителя включає в себе не лише стиль його поведінки, а й загальну мотивацію вчителя до виконання педагогічної діяльності. У творах В. Сухомлинського неодноразово звертається увага на способи спілкування вчителя з учнями. Він був противником зайвого подразнення нервової системи учнів невиправдано підвищеним тоном, знервованістю, перевантаженням мовлення вчителя інформацією, був проти непотрібних повторень і запитань. Учителю, на думку В. Сухомлинського, повинен виконувати з учнем ті завдання, які виходять із логіки заняття, а не те, на що його підштовхують емоції.

Отже, до вчителя ставляться досить високі вимоги, є певні властивості педагога, вчителя, які були визначені як основні. Це передусім зазначені спеціальні вчительські властивості, до яких віднесено наукову підготовку вчителя й особистий вчительський талант.

Друге передбачає педагогічний такт, педагогічну самостійність і педагогічне мистецтво. Учителю повинен бути самостійним, вільним творцем, який сам завжди в русі, у пошуку, у розвитку.

Також для формування позитивного іміджу вчителя необхідні певні особистісні морально-вольові властивості: неупередженість (об'єктивність), уважність, чуйність (особливо до слабких учнів), сумлінність, стійкість, витримка, справедливість, справжня любов до дітей. Причому суб'єктивні властивості педагога виступають саме визначальними. Любов до дітей та підлітків потрібно відрізняти від любові до вчительської професії: можна дуже любити дітей, глибоко симпатизувати підліткам і водночас бути нездатним до вчительської діяльності; можна, навпаки, нічого не мати проти вчительської діяльності, віддавати перевагу їй, але не мати ні найменшої прихильності ні до дітей, ні до підлітків. Отже, лише об'єднання істинної любові до дітей і до педагогічної професії забезпечує професіоналізм учителя.

Важливі для формування позитивного іміджу вчителя самоосвіта, прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, самореалізації. Ця найважливіша думка підкреслювалася В. Сухомлинським, П. Каптеревим, П. Блонським, А. Макаренком та іншими видатними педагогами і психологами.

Щоб ефективно впливати на дітей, вступати з ними у виховні взаємодії, стимулювати їхню самодіяльність, необхідно глибоке знання законів, за якими відбувається процес засвоєння знань, умінь і навичок, формування ставлення до людей і явищ світу. Педагогу необхідно навчитися застосовувати ці знання на практиці, оволодіти досвідом, майстерністю, мистецтвом їх умілого застосування. Педагогічна практика нерідко вимагає оцінки ситуації і термінового педагогічного реагування. На допомогу вчителю приходить інтуїція, що являє собою сплав досвіду і високих особистісних якостей. У вчительському досвіді виробляється вміння вибрати з арсеналу педагогічних якостей саме те, що відповідає вимогам даного моменту.

Сучасне життя вимагає від учителів безперервної педагогічної освіти і самовдосконалення. Здатність творити себе відповідно до соціально-моральних ідеалів, у яких професійна компетентність, багате духовне життя стали б природними умовами людського життя.

Більшість дослідників формування іміджу педагога визначають три періоди: молоді педагоги; педагоги, які вміють багато у виконанні своєї роботи, які прагнуть оволодіти педагогічним мистецтвом; педагоги-майстри педагогічної праці [9, с. 37].

Основною і постійною вимогою, що висувається до педагога у процесі формування позитивного іміджу, є любов до дітей, до педагогічної діяльності, наявність спеціальних знань у тій галузі, якої він навчає дітей, широка ерудиція, педагогічна інтуїція, високорозвинений інтелект, високий рівень загальної культури і моральності, професійне володіння різноманітними методами навчання і виховання дітей, емоційна стабільність, вміння донести матеріал до слухачів. Усі ці властивості не є вродженими. Вони набуваються систематичною і наполегливою працею, величезною роботою педагога над собою.

Дотримання вищезазначених принципів сприятиме успіху педагогічної діяльності вчителя, основною умовою в такому разі є педагогічний такт. Обов'язок учителя – керувати своїми почуттями й емоціями, бути прикладом для дітей, адже він передає дітям мистецтво поведінки в житті. Невігластво, нетактовне ставлення до дітей у процесі навчання та виховання завдає непоправних душевних травм, шкодить навчальному процесу. «Будьте доброзичливі!» – одна з найщиріших порад В. Сухомлинського вчителям. Важливою складовою частиною виховання є якісні взаємини вчителя й учня. У школі неможливо без взаємоповаги, доброзичливості та взаємозакінченості. Такі настанови сприяли появі у школі В. Сухомлинського практики спільних походів, творчості та читання віршів, слухання «музики» лісу, річки, поля, повітря. Уміння бачити красу – дуже гарний елемент позитивного іміджу вчителя.

Формування позитивного іміджу є важливою проблемою для вчителя. Не випадково деяких учителів діти не люблять, тому що не бачать з їхнього боку відповідного сприйняття і розуміння. Як показують дослідження вчених-медиків, хвороби дітей багато в чому зумовлені недоцільністю поведінки педагогів. У негативно налаштованих учителів діти на 54% частіше хворіють, ніж у їхніх колег, доброзичливих до дітей. Любов до дітей – головна умова педагогічної діяльності. Любячий дітей і захоплений своєю роботою педагог свідомо вибирає ті моделі поведінки, які найбільш відповідають почуттю гідності дітей, їхнім актуальним потребам. Імідж такого педагога бездоганний. Він для дитини як духовний пастир, надійний старший друг. Його образ надовго, а нерідко на все життя залишається в пам'яті дитини як приклад для наслідування. Набуття привабливого іміджу – не самоціль для вчителя. Однак оволодіння ним становить дуже важливу особистісну і професійну характеристику, має глибокий практичний зміст. Учитель, який подобається дітям, отримує їхнє визнання, має кращі шанси у спілкуванні з ними.

Стабільність особистісних якостей педагога відбивається на стабільності знань і відносин учнів, що свідчить про негативний зворотний зв'язок. Позитивний зворотний зв'язок супроводжується коливальними явищами і сприяє прискореному розвитку учнів, а також свідчить про просування педагога до вищих рівнів педагогічної майстерності, педагогічної підготовленості.

Висновки. Педагогічна діяльність як органічна, свідомо і цілеспрямована частина виховного процесу – одна з найважливіших функцій суспільства. Щоб ефективно впливати на учнів, вступати з ними у виховні взаємодії, стимулювати їхню самодіяльність, необхідне глибоке знання законів, за якими відбувається процес засвоєння знань, умінь і навичок, формування ставлення до людей і явищ світу. Педагогу необхідно навчитися користуватися цими знаннями на практиці, оволодіти досвідом, майстерністю, мистецтвом їх умілого застосування.

Одним із важливих чинників успішності педагогічної діяльності є особистісні якості педагога. Імідж учителя в навчально-виховному процесі посідає перше місце, і ті чи інші властивості його будуть збільшувати або зменшувати навчально-виховний вплив. Учитель – не тільки професія, зміст якої – передавати знання, а відповідна місія формування особистості, утвердження людини в людині. У зв'язку із цим мета педагогічної освіти і виховання може бути представлена як безперервний загальний та професійний розвиток учителя нового типу, з відповідним сформованим позитивним іміджем. У зв'язку із цим можна виділити сукупність соціально і професійно зумовлених якостей педагога, як-от:

- висока громадянська відповідальність і соціальна активність;
- любов до дітей, потреба і здатність працювати з ними;
- справжня інтелігентність, духовна культура;
- високий професіоналізм, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до впровадження нових цінностей і ухвалення творчих рішень;
- потребав постійної самоосвіти і готовність до неї;
- фізичне і психічне здоров'я, професійна працездатність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1976. С. 55–206.
2. Сухомлинський В. Вибрані твори : у 5-ти т. Т. 3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / відп. ред. О. Дзевєрін ; ред. В. Смаль та ін. Київ : Радянська школа, 1977. 670 с.
3. Дубов І., Петровський В. Перестройка личностных структур учащихся при персонализации личности педагога. *Психология развивающейся личности* / под ред. А. Петровского. Москва, 1987. С. 310.
4. Дубов І. Ефекти індивідуально-специфічного впливу особистості педагога на учнів. *Питання психології*. 1991. № 3. С. 56–65.
5. Янкелевич Р., Юровский Р. К вопросу о личности педагога и его роли в учебно-воспитательном процессе. Гродно : ГрГАУ, 2008. 96 с.
6. Сухомлинський В. Чем лечат мозг – мыслью, трудом, творчеством – или лекарством? (Некоторые итоги 35-летнего исследования). *Осторожно: дети!* В.О. Сухомлинский про важных детей. Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. С. 240–263.
7. Калюжный А. Особенности построения профессионального имиджа. *Вестник Государственного университета управления. Серия «Социология и управление персоналом»* 2006. № 3 (19). С. 59–63.
8. Кристенова И. Создай свои имидж. Санкт-Петербург, 2007. 192 с.
9. Новокшенова М. Імідж педагога: знання, досвід, майстерність. *Учитель*. 2009. № 3. С. 22–27.
10. Панасюк А. Імідж. *Энциклопедический словарь*. Москва : Рипол Классик, 2007. 768 с.
11. Калюжный А. Педагогическая имиджология : учебное пособие и программа специального курса для студентов вузов и учителей школ. Алма-Ата, 2009. 136 с.
12. Климов Е. Пути в профессионализм: психологический взгляд : учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт ; Флинта, 2003. 320 с.
13. Сухомлинський В. Я розповім вам казку... *Філософія для дітей* : збірник творів / уклад. О. Сухомлинська ; кер. проєкту Р. Дерев'янченко ; ред. Н. Косенко ; відп. за вип. : М. Весновська, Г. Дерипаско. Харків : Школа, 2016. 573 с.
14. Сухомлинський В. Слово про слово. *Вибрані твори* : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 160–167.
15. Сухомлинський В. Павлиська середня школа. *твори* : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 4. С. 7–390.
16. Сухомлинський В. Природа, праця, світосвіт. *твори* : у 5-ти т. / В. Сухомлинський. Київ : Рад. школа, 1976. С. 551–562.